POSLÁNI NA SEVER

ČEŠI NA NUCENÉ PRÁCI V NORSKU

VENDULA V. HINGAROVÁ – ZDENKO MARŠÁLEK

Obsah

Předmluva / 11

Úvod / 13

I. CESTA DO NORSKA / 17

ČEŠI V SOUKOLÍ NUCENÉ PRÁCE / 18

NUCENÁ PRÁCE V NORSKU / 26
Festung Norwegen / 27
Organizace Todt v Norsku / 32
Z protektorátu do Norska / 38

CESTA NA SEVER / 42

II. NA PRÁCI V NORSKU / 55

MÍSTA / 56
Oslo / 58
Trondheim / 60
Alta / 62
Åndalsnes / 63
Engeløya / 64
Fauske / 67
Harstad/Trondenes / 68
Kirkenes / 69
Mo i Rana / 70
Narvik / 71
Tromsø / 74
Hemne / 77
Hattfjelldal / 78

FIRMY / 80
Německé stavební firmy / 82
Zahraniční pracovníci / 86

PRÁCE / 92
Stavební velkopodnik: Sager & Woerner / 95
Střední firma: Arge Stallmann / 100
Rodinný podnik: Georg Wendel / 103
Adaptace na práci / 108
Postup v pracovní hierarchii / 111

PODMÍNKY / 112
Stravovací příděly / 116
Peníze z nasazení / 122
Dovolená za odměnu / 125
Zdraví / 129
Volný čas / 134

VZTAHY / 138
Němečtí nadřízení / 142
Čeští kamarádi / 146
Sovětští zajatci / 150
Norští přátelé / 152

ÚTĚKY ZA SVOBODOU / 156

III. NÁVRAT A VZPOMÍNKY / 169

OSVOBOZENÍ / 170
Konec války / 172
Oslava svobody / 176

REPATRIACE / 184
Repatriace do Československa / 190
Vrátí se vůbec domů? / 201

PAMĚŤ / 206
Nucená práce jako kolektivní prožitek / 211
Srazy nasazených / 215
Odškodnění za nucenou práci / 221
Poslední návštěva Norska? / 224

Doslov / 227

Poděkování / 231

Prameny a literatura / 233

Jmenný rejstřík / 237

Místní rejstřík / 235

English abstract / 243

Norsk sammendrag / 245

Příloha: SEZNAM NASAZENÝCH ČECHŮ V NORSKU / 247

Předmluva

Publikace přibližuje doposud jen velmi málo známé osudy Čechů vyslaných v letech druhé světové války na nucené pracovní nasazení do Norska, kde se v náročných severských podmínkách museli podílet na výstavbě opevnění, železnic, cest a dalších zařízení, sloužících nacistickým okupantům.

Texty doprovází množství dobových fotografií, většinou z pozůstalostí po nuceně nasazených českých dělnících. Zcela unikátní snímky představují jedinečné a dosud neznámé záběry krás drsné severské přírody stejně jako reálií života v Norsku pod německou okupací. Fotografie dokumentují nacistickou zvůli, zacházení s podmaněnými národy, prostředí a podmínky nucené a otrocké práce, ale také hledání způsobů přežití a každodenního přizpůsobení, projevy pasivního odporu i prostou lidskou zvědavost a vůli k životu. Fotografie, deníky, zápisky, vzpomínky, dokumenty, průkazy, osobní korespondence a upomínkové předměty získané od potomků nuceně nasazených naznačují velký potenciál propojování archivního výzkumu a práce s rodinnou a osobní pamětí.

Publikace vznikla v rámci mezinárodního výzkumného projektu *Česko-norská memorabilia*, probíhajícího ve spolupráci s oddělením skandinavistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a Ústavu moderních sociálních dějin Norské technické a přírodovědecké univerzity v Trondheimu (*Institutt for moderne samfunnshistorie, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet*). Spolupráce českých a norských odborníků názorně ukazuje, jak inspirativní může být společné promýšlení jednoho tématu, nazíraného z různých úhlů a z perspektiv různých národních narativů. A především dokumentuje prolínání „velkých dějin“ a „historie zdola“, tedy perspektivy jedince v soukolí vrcholných politických událostí.

(Pozůstalost J. Schovanec, Praha)

Úvod

Nacistický systém nucené práce (známý také jako *Totaleinsatz*) za války postihl přibližně půl milionu Čechů. Většina z nich pracovala ve zbrojovkách a muničních továrnách v Německu, v okupovaném pohraničí nebo na území protektorátu, mnozí ale byli posláni do dalších okupovaných zemí, například do Francie, Belgie, Nizozemska – a také na daleký sever, do Norska, kde pracovali zvláště na stavbě opevnění a vojenských zařízení, silnic a železnic. Byli rozřazováni na různá pracoviště podle aktuálních potřeb, přičemž mnozí z nich se dostali až za polární kruh. Zažili válečné útrapy, na vlastní kůži poznali mašinerii nucené práce a zvůli nacistů, a zároveň se stali aktéry neobyčejného cestování napříč severní Evropou. Na jedné straně nemohli zapomenout na příkoří, ponížení a těžkou a nebezpečnou práci, na druhé straně jim ale drsné podnebí, krása arktické krajiny, jakož i přátelské vztahy s norskými obyvateli přinesly nevšední zážitky, které se jim otiskly do paměti na celý život.

Po válce se scházeli a nazývali se „Noráci“. Mnozí si památky na Norsko uchovávali až do smrti – ať již šlo o jednotlivé předměty, dokumenty, fotografie a celá fotoalba, dopisy nebo zápisky. Někteří si ponechali i deníky, v nichž zaznamenávali celou svoji anabázi, od povolání na nucené práce přes odjezd do Německa a průchod různými tranzitními tábory, dobrodružné a zároveň nebezpečné plavby po moři, práci na stavbách až po konec války a návrat domů.

Právě tyto památky osobní povahy se staly jedním z hlavních pramenů výzkumu tématu nucené práce českých dělníků v Norsku. Autoři je získávali v rodinných pozůstalostech díky ochotě a porozumění potomků a příbuzných nuceně nasazených. Pouze díky nim se podařilo povznést předchozí archivní výzkum v českých a norských archivech a dalších institucích na novou úroveň a vzájemným propojením podrobněji zrekonstruovat příběh Čechů na Severu. Čtenáři tak můžou poprvé získat ucelenější vhled do problematiky nucené práce v jedné z okupovaných zemí, do kterých nacisté transportovali tisíce zahraničních dělníků.

Publikace je rozdělena do několika oddílů. První z nich ve dvou krátkých kapitolách představuje obecné souvislosti a dobový kontext, a následně popisuje cestu českých nuceně odvedených dělníků na Sever. Stěžejní částí knihy je druhý oddíl věnovaný přímo okolnostem pracovního nasazení v Norsku. V několika kapitolách jsou zde nastíněny klíčové fenomény – místa, na která se Češi dostali, firmy, u kterých pracovali, pracovní a životní podmínky, interakce s Němci i místním obyvatelstvem a také formy rezistence a pokusy o únik. Třetí oddíl zachycuje období po skončení války, především prožitek osvobození a složitý návrat domů. Na samý závěr je zařazeno svědectví o „dlouhé stopě" nuceného nasazení v paměti aktérů a způsoby a obtíže komemorace této kapitoly českých dějin. Kapitoly jsou koncipovány jako kombinace základního stručného textu a bohatého ilustračního, především fotografického doprovodu. Text je prokládán výňatky z pamětí a deníkových záznamů, které jsou jedinečným mostem k dobovému aktuálnímu prožitku přímých aktérů.

Kniha by nemohla vzniknout bez přispění celé řady institucí a jednotlivců, mezi nimiž náleží zvláštní místo rodinám pamětníků. Zvláště jim patří naše poděkování.

Autoři

(Pozůstalost J. Lébl, Černolice a J. Knap, Vrdy)

CESTA NA SEVER

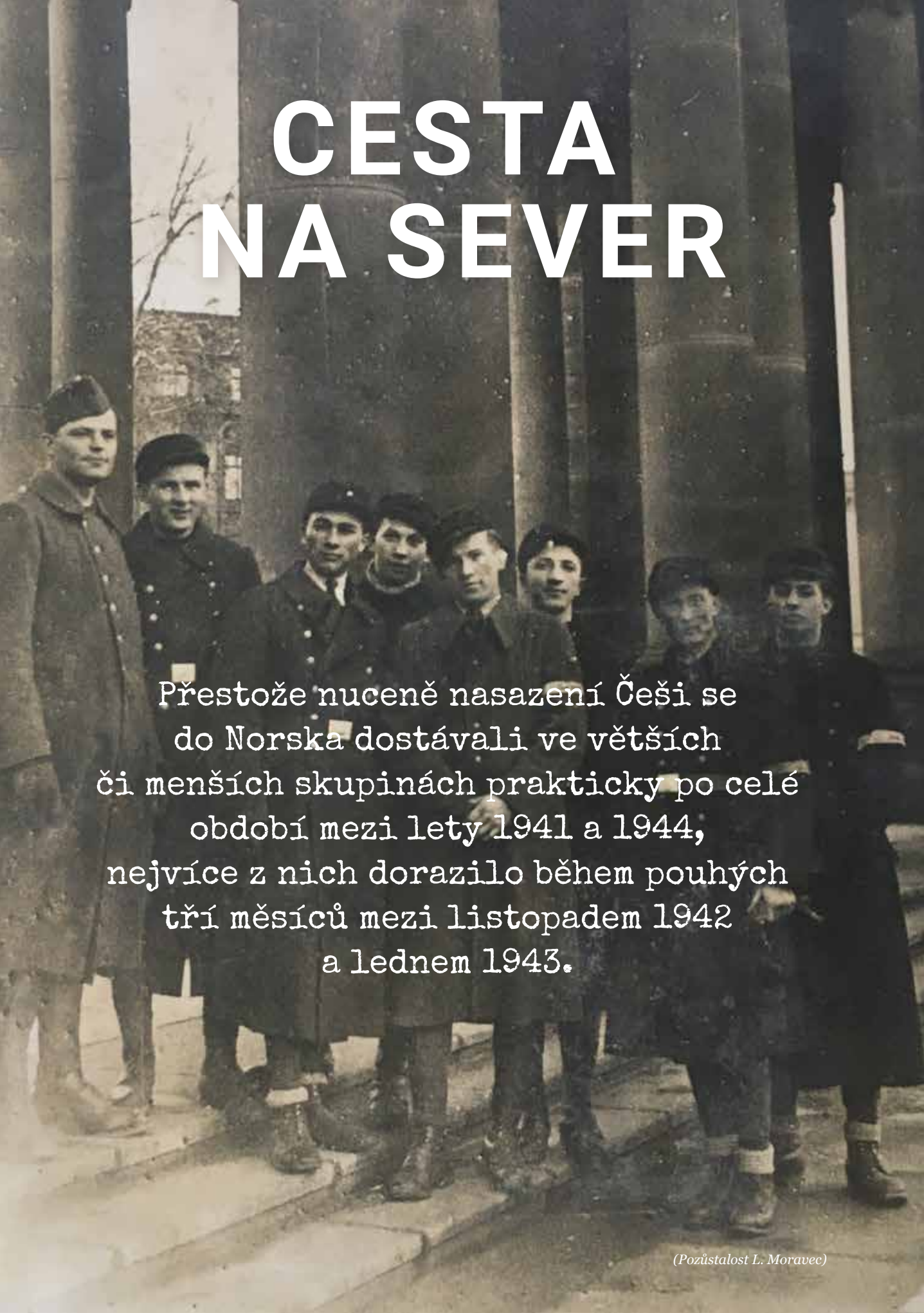

Přestože nuceně nasazení Češi se do Norska dostávali ve větších či menších skupinách prakticky po celé období mezi lety 1941 a 1944, nejvíce z nich dorazilo během pouhých tří měsíců mezi listopadem 1942 a lednem 1943.

(Pozůstalost L. Moravec)

Většina Čechů, kteří byli v rámci nuceného nasazení posláni do Norska, se do soukolí nucené práce dostala v rámci zmíněných prvních tzv. ročníkových akcí. Převážně byli odvedeni hned v první vlně hromadných náborů, která probíhala na podzim roku 1942. Jejich cesta na sever Evropy probíhala hromadně, a příslušná faktografie je proto u této největší skupiny nuceně nasazených stejná nebo velmi podobná.

Nejprve všichni dostali povolávací příkaz, aby se dostavili na příslušné pracovní úřady, kde proběhla jejich registrace a zdravotní prohlídky. Pouhých několik dnů poté již museli mladíci nastoupit cestu do Německa a dále na místa svého určení. Vzhledem k plošnému dosahu ročníkových akcí se jednalo o masovou záležitost, a tím pádem i o ohromný logistický podnik. V listopadu a prosinci 1942 směřovaly do Říše celé speciální vlaky, svážející tisíce mladých mužů z různých částí protektorátu. Velká část z nich mířila do Berlína, kde byli přechodně ubytováni v táborech v okolí Wannsee na jihozápadním okraji metropole (především se jednalo o tábor Schlachtensee). Zde probíhalo základní rozřazování, přičemž pro nasazení v Norsku byli vybíráni adepti z řad fyzicky nejzdatnějších. V celkových počtech všech totálně nasazených Čechů šlo vlastně jen o zlomky procent, přesto tehdy vznikaly velké skupiny o několika stovkách dělníků, kteří poté cestovali společně v jednom transportu. Do Norska se dostávali tehdy ještě dosti bezpečnou námořní trasou skrze Baltské moře ze Štětína nebo dánských přístavů do Oslo. Přesto se čekání na lodní transport do Norska někdy protáhlo na řadu dní. Kromě všeobecného určení do Norska v podřízenosti *Organizace Todt* se dotyční buď ještě v Berlíně, nebo při čekání na lodě dozvěděli i konkrétní firmu, ke které budou v Norsku přiděleni.

Po vylodění a krátké zastávce v Oslu většinou pokračovali vlakem do Trondheimu, který fungoval jako hlavní rozřazovací stanice pracovních sil. Zatímco někteří zůstali pracovat ve městě a jeho okolí, další po skupinách převáželi na jiná staveniště, často stovky kilometrů vzdálená. Pro dopravu v jižním a středním Norsku sloužila především železnice, dále na sever však zbývala jen lodní doprava kolem norských břehů, v bouřlivých vodách severního Atlantiku, kde hrozily i útoky spojeneckých letounů a ponorek. Cesta do konečných míst určení se proto často protáhla na řadu týdnů. Zvláště během transportu se tedy údělem nuceně povolaných dělníků stalo dlouhé čekání. V Pomořansku čekali na lodní transport ze Štětína i dva týdny,

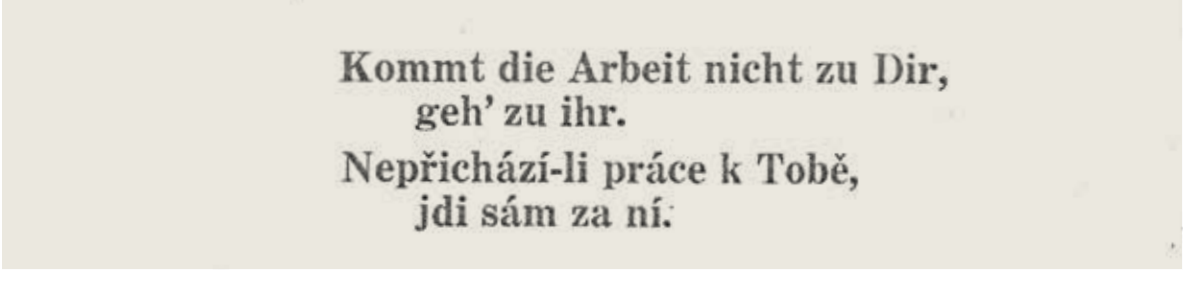

Arbeitsamt Iglau
G. Z. **452**
An Herrn XXXXXXXXX *Anton*

Úřad práce v Jihlavě
U. zn. **452**
Pan

in *Wiese / Igel* v

Betrifft: Transport

Für den Transport am Frei tag, den 6. 11. 1942 nicht viel Gepäck mitnehmen und keine guten Kleider. Oberbekleidung und Mantel werden bereitgestelt. Mitzunehmen warme Unterkleidung, Schuhe, Ohrenschützer und Schals.

Věc: Transport

Pro transport v pátek, dne 6. 11. 1942 neberte si s sebou mnoho zavazadel ani lepší šaty. Vrchní oděv a kabát bude Vám dodán.
S sebou vezměte teplé spodní prádlo, boty, chránítka na uši a šály.

Im Auftrage:
Heřman

Před samotným transportem ještě povolanci dostávali upřesňující pokyny. Ne vždy však byly užitečné – zvláště nedostatek vhodného oblečení trápil české dělníky po celou dobu pracovního nasazení. *(Archiv Česko-německého fondu budoucnosti, nadačního fondu)*

poté několik dní v Oslu, než se zorganizuje železniční transport do Trondheimu, v Trondheimu pak museli čekat znovu, než byli vysláni dále. Pro některé trvala přestávka v Trondheimu celé týdny, a byli proto v mezičase zařazeni na pomocné práce na místních staveništích. Ať po kratší nebo delší cestě, nakonec se nuceně nasazení ocitli v místech, která se jim na další období měla stát domovem.

Pro naprostou většinu mladíků byla cesta do Norska nejen jejich první návštěvou zahraničí, ale často i vůbec první cestou daleko z domova. O Skandinávii měli jen mlhavé vědomosti ze školy. Málokterý asi četl tehdy poměrně čerstvou knihu Karla Čapka *Cesta na sever* a asi jen jednotlivci se blíže seznámili se severskými spisovateli, filozofy, malíři, básníky a kulturou vůbec. Za normální situace by samotná destinace pro prosté dělníky představovala lákavé dobrodružství a výzvu, ve válečných podmínkách však zprávu o místě svého určení většinou přijali s obavami – uvědomovali si, že práce v krutých polárních podmínkách bude namáhavá, vysilující a nebezpečná.

Jelikož většina nuceně nasazených se do Norska dostala v rámci několika velkých skupin, s pomocí deníkových záznamů a vzpomínek několika pracovníků lze velmi dobře rekonstruovat průběh celé jejich dlouhé cesty. Autentické záznamy navíc umožní zprostředkovat i osobní prožitky dotyčných, tedy to, jak konkrétní události vnímali sami pracovníci.

Dvacetiletý Josef Lébl z vesnice Řitka nedaleko od Prahy obržel ve středu 28. října 1942 předvolání, aby se za pět dnů dostavil na místně příslušný Úřad práce na Zbraslavi. Předvolání stejného znění dostali i jeho vrstevníci z širokého okolí. Po zapsání a zdravotní prohlídce všichni dostali povolávací rozkazy s vyznačeným místem určení, ponejvíce Berlín a Vratislav. Datum odjezdu bylo stanoveno na pátek 6. listopadu 1942, s odjezdem z pražského Hlavního

Mnozí povolanci si krátce před odjezdem nechali na památku zhotovit portrétní fotografie. *(Pozůstalost J. Lébl, Černolice)*

nádraží. Cesta byla organizována do nejmenších detailů, jednotlivé vagony byly vždy vyhrazeny pro skupiny ze stejného regionu. Nešlo však o žádný komfort.

„Nám černolickým byl určen vagón č. 6. Ač nám bylo slibováno pohodlí ve vlaku, nebylo tomu tak ve skutečnosti. Byli jsme namačkaní jeden na druhém.“ (Josef LÉBL: *Deník O. T. Manna, 2*)

Vlak vyrazil před půlnocí, a nazítří ráno dorazil do Berlína. Povolance čekala asi hodinová cesta pěšky k tranzitním táborům, vybudovaným na jihozápadním předměstí Berlína v těsné blízkosti Postupimi u jezer Schlachtensee, Wansee a Jungfernsee. Teprve zde se povolanci dozvěděli, že budou zařazeni k *Organizaci Todt*. Okamžitě po ubytování jim rozdali legitimace a osobní známky.

„Dostali jsme oválnou plechovou známku s vyraženým osobním číslem a zkratkou ORG TODT. Tak jsem byl zaevidován a stal jsem se číslem 355 055. Známku jsme museli nosit na šňůrce na krku a říkali jsme jí ‚psí známka‘.“ (Jan ŠEFL: *Za války v Norsku*)

Teprve tímto krokem oficiálně přešli do podřízenosti zmíněné nacistické pracovní organizace. Po zdravotní prohlídce se část z povolanců dozvěděla, že cílem jejich cesty bude Norsko.

„Na základě rentgenu jsme byli ‚přebráni‘ a rozděleni na práci ve Francii nebo v Norsku. Já jsem byl vybrán do Norska.“ (Jan ŠEFL: *Za války v Norsku*)

Odjezd znamenal rozloučení s domovem na řadu měsíců. Mladí muži se dostali do soukolí nacistické válečné mašinerie. Podobně jako vojáci měli na krku nosit plechový identifikační štítek (zvaný „psí známka“ či „vstupenka do nebe“). V případě úmrtí byla jedna jeho polovina pohřbena s ostatky, druhá pak založena do dokumentů.
(Pozůstalost E. Tůma, Nová Paka a J. Knap, Vrdy)

„Zdálo se to tenkrát fantastické. Norsko. Co tam budeme dělat v té zimě. V takzvaném ‚Dienstbuchu‘ bylo však jasně: ‚Einsatz Wiking‘. Tedy přece Norsko.“ (Zdeněk OPL: *Vzpomínky na Norsko*)

V tranzitním táboře zůstali asi šest dní. Základ táborů tvořily typizované dřevěné domky pro přibližně 300 osob. Osobní režim byl dosti volný – mohli se procházet po okolí, fotografovat i navštěvovat táborovou kantýnu. Jinak neměli takřka žádnou práci, a jen minimum zaměstnání, převážně formou her. V zápiscích pracovníci vzpomínali na všeobecně špatnou stravu, zdá se však, že kromě nedostatečné kvality do značné míry šlo i o nezvyk na německou kuchyni, a také na hromadné stravování vůbec. Postupem času si ale začali zvykat, a poté, co snědli své zásoby z domova, jim ani nic jiného nezbývalo. Zvykali si rychle, prakticky v řádu dnů, jak dokazují následující záznamy.

„První oběd? Ne. Žrádlo pro prasata. Brambory rozvařené, řepa, zelí. Polovina do džberu. Jak ubývaly zásoby z domu, tak ubýval obsah džberu.“ (Oldřich SVOBODA: *Vzpomínky 1942*)

„V poledne byla k obědu šlichta (tou by se u nás krmila prasata), zatímco my jsme tímto menu pohrdali, Francouzi a Poláci se mohli utlouct. […] *Chléb, to musím podotknout, je lepší než u pekařů u nás v Protektorátě.“* (Josef LÉBL: *Deník O. T. Manna, 2*)

„K obědu jsme měli kedlubny s brambory a koustíčky masa. Celkem stravitelný oběd, již proto, že naše zásoby se čím dále, tím více ztenčují. Co jsem nesnědl, nevylil jsem jako dny předcházející, nýbrž ponechal k večeři.“ (Josef LÉBL: *Deník O. T. Manna, 2*)

Před odjezdem skupin určených do Norska ještě proběhlo dodatečné vyřazení několika fyzicky slabších či nemocných, a 13. listopadu 1942 opustilo gros celé původní skupiny Berlín. Vlakem cestovali přes Štětín do nedalekého Falkenburgu (dnes Złocieniec), kde stál velký dřevěný tábor.

Ve Falkenburgu byla sice strava ještě horší než v Berlíně, zato režim zde povolanci měli naprosto volný. Mohli například chodit na vycházky do města, kde si mohli zajít do kina, restaurací i jiných podniků a provozoven. Od místního německého obyvatelstva nebyli nijak separováni.

V Berlíně povolanci obdrželi průkazky Todtovy organizace. Dále na Sever pak již pokračovali jako její příslušníci. Většinou byli dirigováni do přístavu Štětín. *(Pozůstalost O. Svoboda, Adamov)*

„Pivo je zde sladké, lépe než ‚pivo‘ je říci ‚pivolín‘. […] *Jelikož jsme měli dostatek času, zašli jsme ještě do hotelu ‚falcké‘ na večeři. Byly to brambory s kedlubnou, skoro totéž co v lágru až na to, že upravenější. A opět jedno ‚pivo‘. Potom jsme zašli do hotelu ‚Zlatá hvězda‘, kde jsme si dali kávu a ‚pivo‘. Teprve potom jsme šli k místnímu biu na film ‚Maria a Magda‘.“* (Josef LÉBL: *Deník O. T. Manna, 2*)

Tábor Falkenburg poblíž Štětína.
(Pozůstalost J. Lébl, Černolice)

„Okolo páté odpoledne jsme šli do města na večeři. Byli jsme ve dvou hostincích, kde jsme se dostatečně najedli. […] *Navečer jsme šli na náměstí na večeři, dostali jsme včerejší večeři, tj. mísu neloupaných vařených bramborů s rybím salátem. Po návštěvě tohoto*

jsme si zašli do hotelu Jon´s, kde jsme si dali ještě salát, kávu, čaj a nakonec tzv. Kohlsuppe. […] *Dnes jsme viděli, že německá děvčata o nás jevila zájem, a jen předpoklad brzkého odjezdu nám bránil ve flirtu.“*

(Josef LÉBL: *Deník O. T. Manna, 2*)

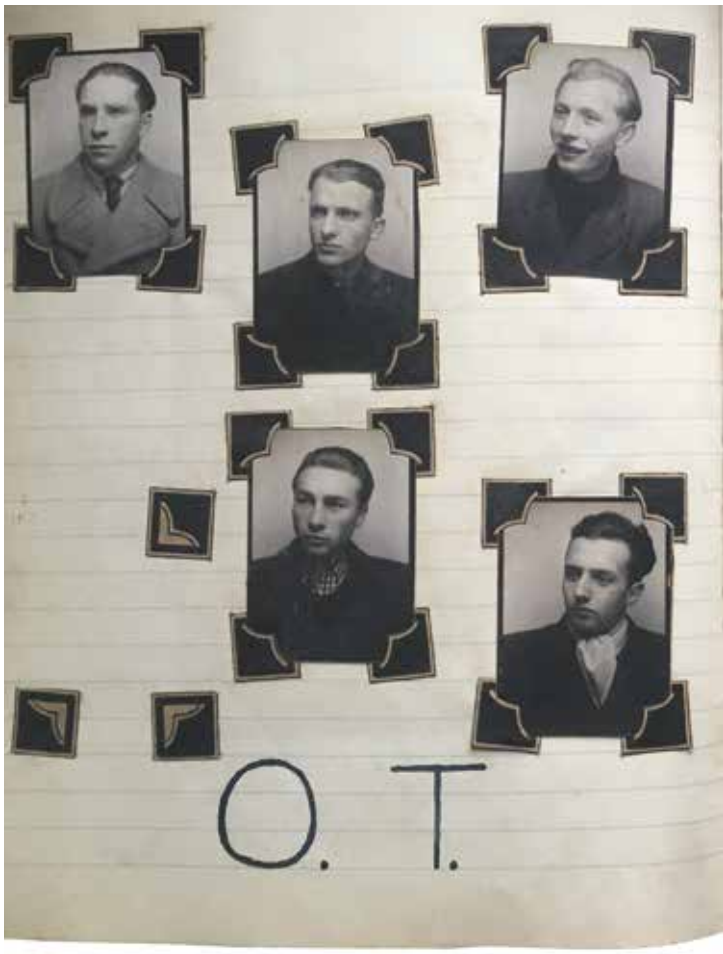

Na táborových ubikacích převládaly *„uvolněné mravy“*, obecně typické pro danou věkovou skupinu. Zvláště během večerů se mladíci častovali nadávkami a vulgární mluvou, a také jejich zábava měla převážně vulgární charakter, jak to nicméně odpovídalo věku a prostředí uzavřeného kolektivu mladíků.

Ve Falkenburgu všichni obdrželi výstroj pro budoucí práci v Norsku: dřeváky, pracovní oděv a zimní oblečení, mezi jinými i celtové kabáty a beranice z kořisti po Rudé armádě. V táboře strávili povolanci celkem šestnáct dní, během nichž nevykonávali téměř žádnou práci. Vedení nemělo přesné informace, kdy se podaří zajistit lodní transport, což omezovalo případnou organizaci jejich pracovního nasazení, ve výsledku však německá válečná mašinerie po řadu dnů přicházela o pracovní potenciál několika stovek mužů, což jistě nebylo zanedbatelné.

„19. XI. čtvrtek. Jsme zde už skoro tři neděle a na nic jsme ani nemákli… […] *28. XI. sobota. Ještě nic. Ještě jsme nejeli. Asi nepřišel rozkaz. Možná, že pojedeme v pondělí.“*

(Oldřich SVOBODA: *Vzpomínky 1942*)

Teprve večer 30. listopadu 1942 celá skupina odjela vlakem do Štětína, kde již čekala připravená loď, parník *Urundi*. Poprvé v životě spatřili moře, navíc je fascinoval ruch a shon pulzujícího přístavu. Jejich dojmy se měly ještě umocnit během plavby.

„Na loď jsme nastupovali po cimrách. Naše cimra se ubytovala na zadním podpalubí v koutu ke středu lodi. Byl jsem překvapen její ‚výpravností‘. V lodi jsou nadělány palandy na spaní, z hrubě opracovaných latí a prken, vše nasvědčuje provizoriu. Sotva jsme se trochu ‚okoukali‘ a uložili svá zavazadla, již jsme juchali na palubu, abychom shlédli ze zvýšených míst

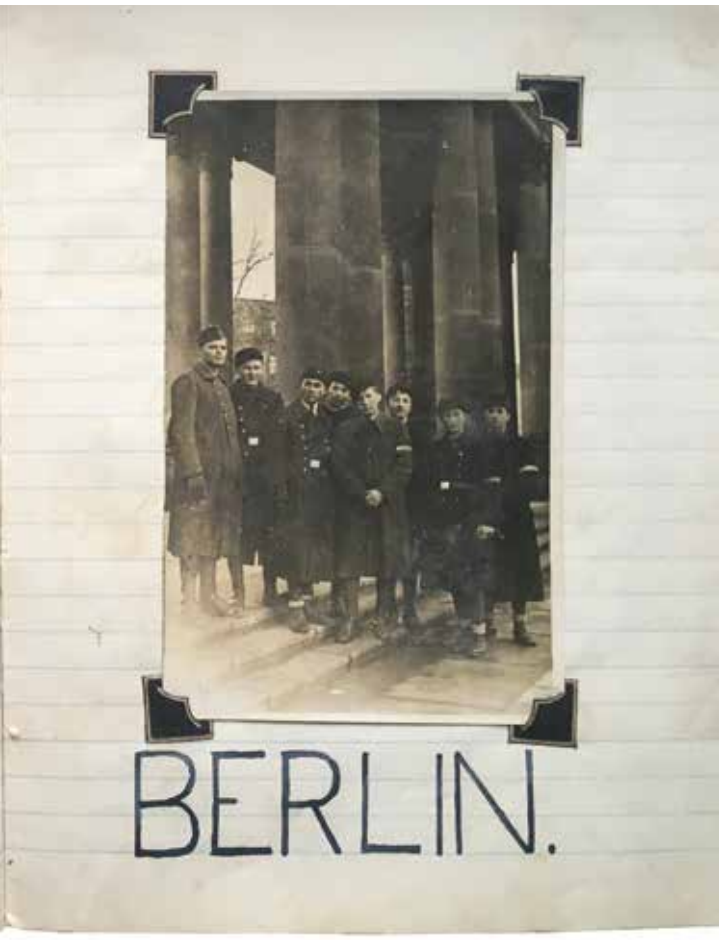

Fotografovat se odvedenci nechali i během krátkého pobytu v Berlíně. Zde také dostali první výstroj, přičemž většinou šlo o různé součásti kořistních uniforem. *(Pozůstalost L. Moravec, Borohrádek)*

Štětín, jeden z klíčových německých přístavů pro dopravu do Skandinávie.

štětínský přístav. Stále jsme nacházeli pastvu pro oči. Obrovské jeřáby, lodi, škunery, doky, to vše jsme přímo očima hltali. Prvně na moři…“ (Josef LÉBL: *Deník O. T. Manna, 2*)

Do Osla loď dorazila po dvoudenní plavbě, 3. prosince 1942, a nazítří se všichni vylodili. V Oslu zůstali dva až čtyři dny, během nichž se seznamovali s místními obyvateli. Setkání s Nory probíhala ve velmi srdečné atmosféře, a dotyční na ně vzpomínali s nostalgií.

„Pak mne zavedl jeden kábr na oběd. Prima. Opékané vepřové a cveky, brambor, omáčka, řepa, brusinky, voda. Dal jsem jim svoji fotku s adresou Brno výměnou za fotku jejich dcery Táni. Na cestu jsem dostal lahvičku brusinek a dvě krabičky sardinek Přišel jsem těsně před odchodem na nádraží.“
(Oldřich SVOBODA: *Vzpomínky 1942*)

Po krátkém pobytu v Oslo následoval přesun vlakem, méně často pak lodí do Trondheimu. Obavy z nejisté budoucnosti zmírnilo alespoň přivítání, jaké se Čechům dostalo od místních. Oslo proto opouštěli neradi, s podobnými projevy sympatií místních obyvatel se však setkávali i nadále. Podpora norského obyvatelstva se během jejich celého nedobrovolného pobytu na severu Evropy stala trvalým ulehčením jejich osudu.

„Můj úsudek k dnešku: Norové jsou národ mírumilovný a pro přítele by dali vše. Takové kamarádství jsem nečekal. Pro dnešek dost, zítra jedem pryč. Škoda.“
(Oldřich SVOBODA: *Vzpomínky 1942*)

Češi na palubě parníku Urundi.
(Pozůstalost F. Hejda, Soběslav)

Parník URUNDI

Parník s. s. *Urundi* byl zbudován v roce 1920 v loděnicích firmy Blohm & Voss. S výtlakem 5 791 BRT představoval loď střední velikosti. V meziválečném období se převážně plavil na námořních trasách do východní Afriky (*Deutschland OST-Afrika Linie*). Po vypuknutí druhé světové války sloužil pro vojenskou přepravu, mj. i během nacistické invaze do Norska v dubnu 1940. Poté pravidelně obsluhoval námořní linku ze Štětína do Osla, Bergenu a dále na sever. V posledních válečných měsících se zapojil do evakuace německých civilistů z Kuronska, Gdyně a Gdaňsku. Po roce 1945 se plavil pod britskou, a poté pod řeckou vlajkou.

Kresby z deníku. *(Pozůstalost R. Holub, Pivín)*

Trondheim se stal hlavní rozřazovací stanicí nuceně nasazených Čechů. Velká část zde zůstala, aby nadále pracovala přímo ve městě nebo v jeho okolí, většina se ale rozjela do různých dalších míst – především dále na sever. Cestovalo se vlakem, někdy i lodí. Plavba podél pobřeží byla v zimním počasí nepříjemná a nebezpečná již sama o sobě, nemluvě o stálé hrozbě spojeneckých ponorek a letounů. Zvláště pro ty, kteří měli dojet až na nejzazší sever, se cesta na určená pracoviště protáhla na několik týdnů.

„6. I. 43. Od rána spěch, fasování, a v jednu hodinu nástup. Zavazadla odvezlo auto, nás vzalo také a odvezlo do přístavu, kde čekala RIGEL, loď, na kterou jsme se nalodili. V podpalubí hrozný nepořádek, zima. Dieselovými motory poháněná bývalá norská loď má nás vézt až do Nordreisy? [...] *Jsme už přes týden na lodi a přijeli jsme do malého přístavu Rørwiku.* [...] *Především byla na lodi skoro menší vzpoura. Kluk kouřil v podpalubí a Transportführer mu dal přes držku, kluci se opřeli, že on tam také kouří, tak ať si dá pozor. Volání: ‚kudly ven, podej ho sem, přes palubu s ním' apod.* [...]

14. I. čtvrtek. Narvik. Konečně zase v lágru, ale v jakém, to později. Včera po poledni jsme přistáli v Narviku, po zastávkách v Rørwik, Sandesjøru, Bodø, Lødingeu. Jeli jsme šest dní, ale skutečně dní, protože v noci jsme kotvili v přístavech. [...] *Večer v deset hodin jsme se vylodili, auto nás zavezlo na lágr Kvitsandøre.* [...] *— 18. I. pondělí. A zase na lodi, zas na cestě k novému domovu. Včera večer jsme se nalodili na ULANG a v noci jsme vyjeli z Narviku.* [...] *— 3. II. středa. Nordreisa. Přístav žádný, jen molo, u něhož kotví několik soukromých kutrů.* [...] *Kdosi si všiml vrabců a poznamenal, že vrabci a Češi jsou po celém světě. V přístavu jsme čekali asi do tří hodin odpoledne, načež nás odvezlo auto do lágru firmy Schuppert, který je vzdálený sedm kilometrů od moře. Po polévce jsme se uložili na zemi ke spánku na slamníkách."* (Oldřich SVOBODA: *Vzpomínky 1942*)

Zážitky ostatních skupin z cesty do Norska byly velmi podobné, byť se konkrétní trasy někdy lišily. Některé transporty byly z Berlína dirigovány kratší cestou přes Dánsko, jako transport, v němž byl i Karel Jirgl z Pusté Rybné, jiní nuceně nasazení naopak cestovali do Norska dlouhými oklikami přes Švédsko, či dokonce přes Finsko, jako například skupina devíti pracovníků s Josefem K. ze Sirák u Jihlavy.

„Dne 17. prosince (1942) tomu bylo 45 let, tedy pouhý týden před vánočními svátky, kdy jsme byli totálně nasazeni na nucené práce do Berlína a po sedmi týdnech pobytu ve Schlachtensee odtransportováni nákladním vlakem do dánského přístavu Aarhusu. Asi za čtyři dny nás nalodili společně se sovětskými válečnými zajatci a Němci z Organizace Todt na loď Monte Rosa, která nás dopravila do norského hlavního města Oslo. Tam jsme se zdrželi několik dní. Většina z nás pak pokračovala osobním vlakem do přístavu Trondheim, známého podle bojů z roku 1940. I zde jsme se několik dnů zdrželi. Potom jsme pluli nákladní

Skupina českých pracovníků na přesunu do místa určení v severním Norsku. Oblečeni jsou v kořistních uniformách, s páskami *Organizace Todt* na pažích. *(Pozůstalost V. Bayer, Bernartice nad Odrou)*

lodí Drachtdijk dále na sever, do přístavu Narvik. Po několika dnech v Narviku byli někteří Češi z transportu ponecháni na práci zde a ostatní pluli dále norskou civilní lodí Vøringen do přístavního města Harstadt, kam jsem se dostal i já.“ (Karel JIRGL st., Polička. Hlas revoluce.)

„6. 11. 1942 jsme odjeli transportem do Berlína, firma Karl Ebel Düsseldorf, a tam nás ubytovali v lágru Schlachtensee a zde jsme pracovali na letišti u Berlína asi měsíc. Na Štědrý den dojeli jsme do Polska a odtud do přístavu Gdaňsk, potom do Finska, zde jsme opět žili v lágru. Za nějakou dobu nás odvezli vlakem do Rovaniemi, Finsko, zase do lágru a po čase autobusem po dálnici za polární kruh na pracoviště Elvenes v Norsku.“ (Josef K.: *Vzpomínky*)

(Pozůstalost M. Poledna, Křelov)

(Sør-Troms Museum, Norsko)

(Pozůstalost M. Poledna, Křelov)

PŘÍJEZDY ČECHŮ DO NORSKA
(zpracováno podle údajů kartotéky OT)

rok	období	počet
1941		13
1942	leden – srpen 1942	113
	září 1942	45
	konec října 1942	95
	listopad 1942	160
	prosinec 1942	521
1943	leden 1943	57
	únor 1943	29
	březen 1943	78
	duben – srpen 1943	96
	září – prosinec 1943	32
1944		51
Celkem		1290

Loď RIGEL

Motorová loď MS *Rigel* byla menším norským obchodním plavidlem o výtlaku 3 828 BRT, postaveným v roce 1924. Po německé okupaci ji nacisté rekvírovali a používali především pro transport nuceně nasazených dělníků, německých vojáků a válečných zajatců. V listopadu 1944 loď napadly a potopily letouny britského válečného námořnictva. Britští letci netušili, že se na palubě nachází několik tisíc válečných zajatců. Celkem zahynulo 2 571 osob, především právě z řad zajatců. Polopotopený vrak zůstal na pobřeží až do roku 1969. Potopení lodi *Rigel* je dodnes jednou z největších námořních katastrof, k nimž došlo v norských vodách.

Hammerfest
Skippagurra
ALTA
Øksfjord
Akselva
NORDREISA
TROMSØ
Sappen
Skibotn
KIRKENES
HARSTAD
Trondenes
Karasjok
NARVIK
Moen
ENGELØYA
Tømmerneset
Fauske
BODØ
Lønsdal
MO I RANA
Mosjøen
Hattfjelldal
Hemne
Brettingen
TRONDHEIM
Kristiansund
Åndalsnes
OSLO
Tønsberg
N
ŠTĚTÍN
FALKENBURG

Doslov

Norsko může prizmatem dochovaných materiálů působit jako destinace, v níž čeští nuceně nasazení unikli smrtelnému nebezpečí těch projevů světového konfliktu, které většina českých dělníků byla nucena poznat na vlastní kůži. Kobercové nálety a plošné bombardování celých měst se Norsku až na výjimky vyhnuly, stejně jako frontové boje. V severské zemi nalezli bezpochyby i snesitelnější personální vztahy. Zvůle nacistických úředníků a nadřízených byla sice všude srovnatelná, hlavní rozdíl ale spočíval v opoře, kterou jim poskytovali místní obyvatelé. V Německu obyvatelé většinou podlehli nacistické propagandě, a Češi se tak nevymanili z role porobených, méněcenných cizinců. Podezřívání, pronásledování, projevy nadřazenosti a jistá míra opovržení patřily na území Říše k běžným prožitkům nuceně nasazených. Zhoršující se válečná situace, přísný pracovní dohled, tristní stravovací podmínky a v druhé polovině války i přímé ohrožení života působily na dělníky nesmírně tísnivě. V Norsku ale okamžitě nalezli porozumění – nuceně nasazení i domácí obyvatelé si ihned uvědomili, že se ocitli „na stejné lodi“, že jedni i druzí jsou v roli porobených, kde se lišily jen formy útlaku. Solidarita probudila sympatie, drobné formy pomoci a vzájemnou důvěru, která postupně přerůstala v přátelství. Právě obdiv a sympatie k norskému lidu se prolínají takřka všemi vzpomínkami a záznamy nuceně nasazených.

Severská destinace však s sebou nesla jiná úskalí. Především se samozřejmě jednalo o akt zvůle, povinné totální nasazení mužů, kteří museli opustit rodinu, přátele, svoje pracoviště či studium. Byli odesláni do zcela cizího neznámého prostředí. Nemohli ovlivnit místo, typ ani náplň práce; neměli možnost se z ní vyvázat. Pravidelně museli vykonávat činnosti, k nimž neměli žádné školení. Často se jednalo o tvrdou manuální dřinu. Severská příroda sice všechny uchvátila svojí drsnou krásou, klimatické podmínky ale citelně zhoršovaly již tak těžkou situaci nuceně nasazených. Mráz, sníh, ostrý vítr a všudypřítomný chlad jen zvýrazňovaly naprosto nedostatečnou výstroj, primitivní ubytování a všeobecný nedostatek mechanizace. Neustále také hrozily střety s nadřízenými a různé postihy.

Mnohaměsíční pobyt v daleké severské zemi prožíval každý nuceně nasazený individuálně. Zatímco někteří se v novém prostředí dokázali rychle zorientovat, postupně si budovat pracovní vztahy a získávat různé úlevy a výhody, jiní se uzavírali do sebe a nemohli překonat odloučení od domova, dostát nárokům tvrdé fyzické práce nebo nalézt odreagování ve skupinové zábavě. Většinu také, byť v různé míře, trápila i základní skutečnost, že museli pracovat pro nacistickou válečnou mašinerii a nuceně se podřídit příkazům a nařízením.

V každém případě všem poskytoval základní útočiště jejich vlastní kolektiv. Vzdáleni od známého domácího prostředí, čeští pracovníci se rychle semkli a vytvářeli vcelku velmi solidární skupiny, kde se mohli navzájem podporovat a především povzbuzovat.

Nucené pracovní nasazení postihlo v českých zemích na půl milionu osob. Necelé dvě tisícovky mužů poslaných do Norska představují v tomto počtu jen zanedbatelnou kapku. Stejně

tak v samotném Norsku, kde za války muselo pracovat několik desítek tisíc zahraničních dělníků a další desetitisíce válečných zajatců, je „česká stopa“ co do počtu jen marginální kapitolou. Přesto právě specifičnost jejich osudu činí jejich příběh nadmíru zajímavým. Nasazení v Norsku se značně vymykalo „standardním“ prožitkům Čechů vyslaných na nucené práce do Německa či umístěných do průmyslu v protektorátu. Příběh je ale podnětný i pro současný výzkum fenoménu nucené práce v Norsku. Především pomohl proniknout do každodennosti nuceně nasazených a do osobní percepce nucené práce jako takové očima samotných obětí, kterými nuceně nasazení bezpochyby byli. Na konkrétní skupině Čechů se také podařilo lépe osvětlit praxi nacistické rasové teorie, promítající se do poměrně široké škály různých přístupů, poskytnutých podmínek a obecného vnímání jednotlivých kategorií a skupin podmaněného obyvatelstva řady okupovaných zemí. Nepatrná kapitola z druhé světové války má tedy poměrně velký potenciál, a to jak v rámci utváření a pochopení českého a norského národního příběhu let války a okupace, tak i pro širší poznání historie tohoto ohromného celosvětového konfliktu.

Příběh českých „Noráků“ je bezpochyby zvláštní. Důkazem je i soudržnost, která přetrvala desetiletí a projevila se v pravidelně pořádaných srazech. Myslíme, že to byla právě nesdělitelná jedinečnost jejich společných zážitků, co je posléze spojovalo a motivovalo k setkávání vzájemnému, sdílení a vzpomínání.

Předložená publikace je jedním z výstupů bilaterálního projektu společného česko-norského výzkumu. Původně vznikala jako studijní text pro posluchače nordistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Nicméně poté, co se k autorům dostaly početné materiály, a zvláště unikátní fotografické sbírky z rodinných archivů a pozůstalostí, získala kniha nový rozměr. S ohledem na veřejnost i na samotné potomky nuceně nasazených zvolili autoři popularizační formu, která může oslovit i širší okruh čtenářů a zájemců.

Zcela zásadním pramenem výzkumu se stala kartotéka nuceně nasazených českých dělníků v Norsku, kterou spravuje norský Národní archiv v Oslu. Jednotlivé karty obsahují základní údaje o dotyčných osobách, včetně jména, data a místa narození, místa bydliště, rodinného stavu, povolání apod. Na kartách je také vyznačena (zpravidla neúplná) pracovní dráha daného dělníka v Norsku, respektive ke které firmě byl zařazen, případně kdy došlo k nějaké změně. Kartotéka, byť neúplná, poskytla především první kvantifikační poznatky. Současně se stala podkladem k vypracování elektronické personální databáze, průběžně doplňované a zpřesňované.

Již v počátku práce na projektu byly o Češích v Norsku spuštěny webové stránky (www.noraci.cz), které se staly jednak obecnou informační platformou směrem k veřejnosti, jednak účinným komunikačním kanálem s potomky a rodinami nuceně nasazených. Od prvotních stručných informací a krátkých exkurzů se stránky postupně plnily jednotlivými osobními příběhy, a především získanými materiály a dokumenty. O tom, že téma našlo u veřejnosti odezvu, svědčí i vysoká návštěvnost webových stránek. Stránky i on-line databáze jsou dodnes pravidelně aktualizovány.

Prvotní kontakt s potomky byl navázán i prostřednictvím dopisů. Badatelský tým napsal na staré válečné a poválečné adresy a požádal o pomoc s dohledáním materiálů z Norska. Byla zde naděje, že alespoň na některých adresách stále žijí příbuzní či známí. Během covidových roků 2020 až 2022 se tak autoři dokázali zkontaktovat se 150 potomky nasazených. Díky jejich spolupráci byla shromážděna sbírka přibližně 4 000 válečných fotografií, desítek deníků a písemných vzpomínek a půltisícovky válečných dopisů. S přímou pomocí potomků vzniklo rovněž přes padesát životopisných medailonků jejich předků nasazených za války v Norsku.

Jedním z hlavních výstupů projektu se stala i putovní výstava *Posláni na Sever*, prezentovaná dne 2. září 2021 na půdě soukromé rezidence velvyslance Norského království v ČR a představená posléze na řadě dalších míst v České republice. Součástí výstavy byl i cyklus *Posláni na Sever: 15 příběhů*, zachycující osobní příběhy vybraných nuceně nasazených českých dělníků kombinací uměleckých portrétů a doprovodných textů v katalogu.

Publikační vrchol projektu představuje předkládaná publikace, práce na tématu však nekončí. Spolupráce s norskými i českými odborníky se dále rozvíjí, stejně jako kontakty s potomky samotných nuceně nasazených. Zvláště jim a jejich ochotě, vstřícnosti a důvěře patří závěrečný dík.

Autoři

(Pozůstalost J. Fajkus ve sbírce Tomáše Jambora, Brno)

Poděkování

Autoři děkují potomkům a příbuzným nuceně nasazených, kteří ochotně poskytli informace a materiály a nechali nahlédnout do rodinné paměti; dále norským kolegům z NTNU, konkrétně bychom rádi jmenovali Hanse Otto Frølanda a Gunnara D. Hatlehola s díky za velkorysou projektovou spolupráci; vedení Ústavu germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, které zaštítilo realizaci projektu; studentům norštiny na FF UK za to, že se v době prvního lockdownu zapojili jako první do vyhledávání potomků nuceně nasazených, a konečně fondům EHP (tzv. Norským fondům), které podpořily bilaterální výzkumně vzdělávací projekt o česko-norských vztazích za druhé světové války.

Náš vděk patří i velvyslanectví Norského království v Praze, jmenovitě panu velvyslanci Robertu Kvilemu a jeho manželce Erně Alice Størkson, v jejichž rezidenci dne 2. září 2021 proběhlo setkání potomků Noráků a zároveň vernisáž panelové a fotografické výstavy *Poslání na Sever*. Výstava pak putovala do Teplic, Plzně, Brna, Boskovic a Kobylí a díky lokálním organizátorům se podařilo navázat kontakt s dalšími potomky a získat mnohé cenné materiály.

Autoři děkují za vstřícnou pomoc archivním institucím a jejich pracovníkům. Jsou to: Martin Hořák (Česko-německý fond budoucnosti), Michael Stokke (Válečné muzeum Narvik), Christian Wee (Falstad Museum), Zdenka Kokošková a David Hubený (Národní archiv ČR), Július Baláž a Martin Flosman (Vojenský ústřední archiv).

Srdečné poděkování patří příbuzným nasazených a dalším osobám:
Jan a Jiří Bencovi, Lucie Besiková, Blanka Blejcharová, Jaroslav Buchtík, Jindřiška a Vladislav Česákovi, Dana Čuhelová, Ladislav Daněk, Marek Dokoupil, Klára Drummond, Libuše Faitová, Pavel Habart, Jaroslava Hadrová, Zdeněk Hajný, Hana Halačková, Lidmila Hamplová, Jarmila Hanzalová, František Hejda, Pavel Hofman, Martina a Zdena Hoškovi, Zbyněk Houska, Jindra Hrádková, Michaela Hrbáčová, Ivona Hrušovská, Milada Charvátová, Miroslav Chladil, Stanislav Chromčák, Tomáš Jambor, Lumír Jeník, Eva Jirásková, Jitka Jirásková, Petr Jiřikovský, Květoslava Karafiátová, Hana a Josef Knapovi, Jarmila Kodýmová, Hana Kochová, Gabriela Králová, Radim Kratochvíl, Zdena Krejčiříková, Jan Kreysa, Ludmila Loštáková, Markéta Malachová, Antonín Marek, Marion Mareth Marqvardsen, Eva Mátlová, Miroslava Menšíková, Anežka Minaříková, Hana Mikulášková, Ladislav Moravec, Pavel Němec, Karin Novotná, Jitka Ondráčková, Jan a Martin Oplovi, Vladimír Partl, Marie Podešvová, Ivo Poledna, Květa Procházková, Jan Pták, Pavel Rakovan, Petr Řehoř, Jitka Sovová, Ilona Stavinohová, Milada Svozilová, Lucie Šenková, Petr Ševčík, Jaromír Šimr, Hana Špačková, Mojmír Šplíchal, Ivan Švec†, Jana Švecová, Miroslav Toman, Ondra Trantina, Martin Tůma, Helena Vaňková, Yvona Vrbová, Věra Weilová.

(Pozůstalost J. Novotný, Praha)

Prameny a literatura

Autoři publikace pracovali především s osobními vzpomínkami, zápisky a dalšími ego-dokumenty totálně nasazených. Otištění pasáže většinou pocházejí ze zápisků, vzniklých během totálního nasazení, prakticky v reálném čase odrážejících bezprostřední prožitek pisatelů, nebo z pamětí, sepsaných krátce po válce, které představují první pokus o souhrnnou reflexi právě uzavřené životní kapitoly. Několik vzpomínek z pozdější doby (například v podobě článků v denním tisku) naopak nabízí pozoruhodnou ukázku tříbení a formování paměti jedince vzhledem ke konkrétní prožité události.

Ke čtenářům knihy tak promlouvají především přímí aktéři. Jejich hlas je pouze výjimečně doplněn zněním vybraných archivních materiálů a dalších zdrojů.

Paměti

Jaroslav BOUZEK: *Osobní korespondence*. Rukopis
Václav H. [příjmení anonymizováno]: *Osobní korespondence z let 1945–46*. Rukopis
Ludvík HALÁSEK: *Vzpomínky z totálního nasazení v Norsku z roku 1998*. Rukopis
Jan HOFMAN: *Zápisník. Cesta domů z května 1945*. Rukopis
Karel JIRGL: *Dočasný poválečný život totálně nasazených Čechů v Norsku a společný návrat do vlasti, ukončený 2. září 1945*. Rukopis
Josef KNAP: *Deník*. Rukopis
Jaroslav KOHOUT: *Osobní korespondence*. Rukopis
Josef LÉBL: *Deník O. T. Manna Josefa Lébla*, 1., 2. 3., 4. díl. Rukopis
Josef LÉBL: *Osobní korespondence*. Rukopis
My, nasazení na nucené práce ve druhé světové válce. Z dopisů, vyprávění a dokumentů některých nasazených získaných v roce 2003, sborník Svazu nuceně nasazených. Žďár nad Sázavou 2004
Emil MYNÁŘ: *Osobní korespondence z roku 1945*. Rukopis
Jan NOVOTNÝ: *Zápisky z nuceného cestování*. Rukopis
Ladislav MORAVEC: *Zápisky z cest ve službách O. T.* Rukopis
Zdeněk OPL: *Vzpomínky na Norsko*. Rukopis
Milan POLEDNA: *Moje severská anabáze v rámci totálního nasazení v letech 1942–1945*. Rukopis
Jan PTÁK: *Zážitky z mé cesty z Norska domů do vlasti*. Rukopis
Jan PTÁK: *Dopis z Trondheimu*. Rukopis
Oldřich SVOBODA: *Vzpomínky 1942*. Rukopis
Jan ŠEFL: *Za války v Norsku. Vyprávění z totálního nasazení*. Rožmitál pod Třemšínem 2009
František VANĚK: *Cestovní a pracovní deník od 6. 11. 1942*. Rukopis

Archivní dokumenty

Vojtěch BUBÍLEK: Repatriace – Postup, 9. 7. 1945. Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, MNO 1945, kart. 66
Miroslav F. [příjmení anonymizováno]: *Píše se rok 1942…* Rukopis (Archiv Česko-německého fondu, nadačního fondu)
Jan JANSA: *Svědectví podané na čsl. vyslanectví ve Stockholmu, březen 1944*. Národní archiv, fond Archiv Huberta Ripky, Zprávy z domova, Češi v Organizaci Todt, karton 192.
Josef K. [příjmení anonymizováno]: Žádost o odškodnění – následky nuceného nasazení, 8. 7. 1991. Rukopis (Archiv Česko-německého fondu, nadačního fondu)
Kartotéka repatriantů, Národní archiv v Oslu, Allied Exeditionary Force, RA/RAFA-3873/D, kart. L0011
JAROSLAV LINK: *Osobní korespondence* (Archiv Dočasného sekretariátu Noráci)
Jaroslav LOŠTÁK: *Osobní korespondence*. Rukopis (Archiv Dočasného sekretariátu Noráci)
M. [příjmení anonymizováno]: *Vzpomínka na Norsko*. Rukopis (Archiv Česko-německého fondu budoucnosti – nadačního fondu)
Osobní kartotéka zahraničních dělníků. Národní archiv v Oslu, Organizace Todt, Einsatzgruppe Wiking, karton E3e – L0013.
Jaroslav SVOBODA: *Ani Švejk to tenkrát neměl lehké… Na totální nasazení do severního Norska vzpomíná Jiří Svoboda z Prahy*. Rukopis (Archiv Dočasný sekretariát Norů)

English abstract
Czech Forced Labourers in German-occupied Norway

The Nazi system of forced labour (also known amongst Czechs as *totaleinsatz*) directly affected about half a million Czechs during the Second World War. Most of them worked in armaments and munitions factories in Germany, in the Sudetenland (the annexed borderlands) or in the Protectorate of Bohemia and Moravia, but many were sent to other occupied countries, such as France, Belgium, the Netherlands – and also to the far north, to Norway, where they worked especially on the construction of fortifications and military installations, roads and railways.

The publication concisely presents the circumstances of the of Czechs doing forced labour in Norway during the Second World War, a little-known chapter of Czech-Norwegian relations. The Czechs were part of the 30,000 strong contingent of civilian foreign workers sent to Norway by the German *Organisation Todt*. They experienced the hardships of war, the machinery of forced labour and Nazi atrocities, and at the same time were on an extraordinary journey across Northern Europe. They could never forget the suffering, humiliation, and hard and dangerous work, but despite its harsh climate, the beauty of the Arctic landscape, and friendly relations with Norwegians brought them extraordinary experiences that were imprinted on their memories for the rest of their lives.

The book is divided into three sections. The first, consisting of two short chapters, presents the general background, figures, facts and the contemporary context of forced labour, and then describes the Czech forced labourers' long journey to the far North of Norway. The second section, devoted directly to the circumstances of forced labour in Norway, is the book's centrepiece. It outlines the various aspects of the story – the places the Czechs were sent to, the German companies they worked for, the working and living conditions, the relationships that developed amongst the workers and with the locals, with other foreign workers, and with their German captors; and it also discusses the forms of resistance and attempts to escape. The third section depicts the period after the war, especially the liberation and the long, arduous return home. The last chapter looks at post-war memory and the ways of commemorating this part of Czech history and the difficulties it entails. An index of the Czech forced labourers in Norway is included.

Each chapter comprises a combination of concise text and rich illustrations (mainly photographics). The text is interspersed with excerpts from memoirs and diary entries, which provide a unique bridge to the contemporary experience of the eyewitnesses. The personal materials have become one of the main sources for research on Czech forced labourers in Norway. The authors obtained them thanks to the willingness and understanding of people who had inherited or been given them by friends and forebearers who had done forced labour in Norway. Only thanks to these people was it possible to develop previous research in Czech and Norwegian archives and other institutions and, by linking the two groups of sources, to reconstruct this story in greater detail.

Norsk sammendrag
Sendt nordover. Tsjekkere på tvangsarbeid i Norge

Det nazistiske systemet med tvangsarbeid (også kjent i Tsjekkia som totaleinsatz) påvirket omtrent en halv million tsjekkere under andre verdenskrig. De fleste av dem jobbet i våpen- og ammunisjonsfabrikker i Tyskland, i de okkuperte grenselandene eller i protektoratet, men mange ble sendt til andre okkuperte land, som Frankrike, Belgia, Nederland – og også langt mot nord, til Norge, hvor de arbeidet spesielt med bygging av festningsverk og militære installasjoner, veier og jernbaner.

Publikasjonen presenterer i en kortfattet form omstendighetene rundt tsjekkiske arbeideres tvangsarbeid i Norge under andre verdenskrig. Dette er et hittil lite kjente kapittel om tsjekkisk-norske forhold. Tsjekkerne var en del av en kontingent på 30 000 sivile utenlandske arbeidere som ble fraktet til Norge av den tyske organisasjonen Todt. De opplevde krigens strabaser og nazistenes grusomheter, og ble samtidig aktører på en ekstraordinær reise på tvers av Nord-Europa. På den ene siden kunne de ikke glemme motgang, ydmykelse og hardt og farlig arbeid, men på den andre siden ga det harde klimaet, skjønnheten i det arktiske landskapet og det vennlige forholdet til nordmennene dem ekstraordinære opplevelser som lå innprentet i minnene deres for resten av livet.

Boken er delt i tre. Den første delen presenterer generell bakgrunn, tall, fakta og konteksten for tvangsarbeid generelt, og beskriver deretter de tsjekkiske tvangsarbeidernes lange reise til det fjerne Norge. Den andre delen beskriver omstendighetene ved tvangsarbeidet i Norge. Den skisserer de ulike aspektene - stedene tsjekkerne dro til, de tyske bedriftene de jobbet for, arbeids- og levekårene, relasjonene som utviklet seg mellom arbeiderne selv og lokalbefolkningen, med andre utenlandske arbeidere, og med deres tyske overordnede, samt beskriver også formene for motstand og forsøk på å rømme. Den tredje delen skildrer perioden etter krigens slutt, spesielt opplevelsen av frigjøring og den vanskelige og lange hjemreisen. Siste kapittel handler om etterkrigsminner og reflekterer vanskelighetene ved å minnes denne delen av tsjekkisk historie. Indeksen over de tsjekkiske tvangsarbeiderne i Norge er også inkludert i vedlegget.

Kapitlene er tenkt som en kombinasjon av en grunnleggende tekst og et rikt illustrativt og hovedsakelig fotografisk materiale. Teksten illustrerer utdrag fra skriftlige egodokumenter, dagbøker og etterkrigsminner, som gir en unik bro til den samtidige faktiske opplevelsen fra øyenvitnere. Deres personlige materialer har blitt en av hovedkildene til forskning på temaet tvangsarbeid av tsjekkiske arbeidere i Norge. Forfatterne skaffet dem i arvestykker, takket være villighet og forståelse fra etterkommere og slektninger til tvangsarbeiderne. Bare takket være dem var det mulig å løfte tidligere arkivforskning i tsjekkiske og norske arkiver og andre institusjoner til et nytt nivå, og ved å knytte dem sammen, å rekonstruere historien til tsjekkerne i det fjerne nord mer detaljert.